

Fahreddin er-Râzî'ye Göre Delil Olması Açısından Şâz Kıraatler

According to Fakhr al-Din al-Râzî, Shâz Qiraat in terms of Evidence

Yahya BALCI

Dr. Öğretim Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı
Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD,
Assist. Prof. Dr., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Department of
Quran Reading and Qiraat
balciyahya41@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8725-7391

DOI: 10.47424/tasavvur.1761618

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 09 Ağustos / August 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Ekim / October 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Balcı, Yahya. "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Delil Olması Açısından Şâz
Kıraatler". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11 / 2 (Aralık 2025): 931-958.

<https://doi.org/10.47424/1761618>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Yahya Balcı. Bu makale Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. This journal published by
Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdag,

59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

“Yedi harf” ruhsatının verilmesiyle birlikte ortaya çıkan kıraat farklılıkları, tarih boyunca sözlü olarak da nesilden nesile aktarılarak devamlılığını sürdürmüş ve bu dinamik yapısını günümüze kadar taşımıştır. Kıraatler, tarihi seyri içerisinde âlimler tarafından farklı açılardan tasnife tabi tutulmuş, bu husus alanla ilgili herkesin ilgisini çeken konular arasında yer almıştır. Bu bağlamda kıraatler, temelde sahih ve şâz olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. Çalışmanın odak noktasını şekillendiren şâz kavramı, her daim kıraat ilminin önemli konularından biri olmuştur. Zaman içerisinde çeşitli yönlerden farklı şekillerde tanımlanan şâz kıraatler için yapılan tanımlardan birinin de çoğunlukla usulcülerin dile getirdiği ve Kur’ân-ı Kerim’in tanımı bağlamında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira bu tanımda ileri sürülen “Mushaf’ın iki kapağı arasında bulunması” ve “mütevâtir olması” şartları, şâz kıraatlerin tespitinde dikkate alınan ve belirleyici olan hususlar olmuştur. Tefsir ilminin önde gelen simalarından birisi olan Fahreddin er-Râzî’nin (öl. 606/1210), kaleme aldığı *Mefâtîhu’l-ğayb* adlı tefsirinde, farklı konulardaki birçok görüşünü ortaya koyduğu bilinmektedir. Müfessir, kıraat farklılıklarına büyük oranda yer verdiği bu eserinde şâz kıraatler açısından da dikkat çeken ifadeler kullanmaktadır. Râzî’nin, çoğunlukla yukarıda zikredilen şartlar bağlamında kıraatleri değerlendirdiği ve bu özellikleri taşımayanları şâz olarak tanımlayarak bu kıraatlere karşı farklı bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ana hedef, Râzî’nin şâz kıraat algısını ve delil olması açısından şâz kıraatlere yaklaşımını ortaya koymak olacaktır. Bunun yanında müfessirin görüşlerinin daha doğru şekilde anlaşılması için Râzî’nin mensup olduğu Şâfiî mezhebinin şâz kıraatlere bakışı da konunun gerektirdiği ve sınırlarının el verdiği ölçüde incelenecektir. Böylelikle hem Râzî’nin hem de temsil ettiği Şâfiî mezhebinin şâz kıraatleri delil olma noktasında hangi meselelerde ve ne oranda dikkate aldıkları anlaşılmış olacaktır. Makalede söz konusu hedeflere ulaşmak için öncelikle kıraatler konusunda bazı temel bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra müellifin ve temsil ettiği mezhebin kıraatlere bakışına ve şâz kıraatler hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Çalışma sonucunda Râzî’nin şâz kıraatler karşısında sabit bir tutum sergilemediği, sahih kıraatlerle çelişmedikleri sürece bu kıraatlerden farklı şekillerde faydalanma düşüncesinde olduğu söylenebilir. Ancak onun bu olumlu tavrının şâz kıraatlerin hüccet olarak değerlendirilmesi noktasında tamamıyla değiştiği

görülmektedir. Bu bağlamda Râzî, birçok yerde tevâtür şartından yoksun oldukları için şâz kıraatlerin fikhî meselelerde delil olamayacağını açıkça dile getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Şâz, Delil.

Abstract

The differences in qiraat recitation that emerged with the granting of the “seven letters” license have been passed down orally from generation to generation throughout history, maintaining their continuity and carrying this dynamic structure to the present day. In the course of its history, the qirāat have been classified by scholars from different perspectives, and this issue has been among the topics that have attracted the attention of everyone interested in the field. In this context, qiraat are basically evaluated in two categories: sahih and shāz. The concept of shāz, which shapes the focus of the study, has always been one of the important topics in the science of qiraat. It is understood that one of the definitions of qiyas, which have been defined in different ways in various aspects over time, has emerged in the context of the definition of the Qur'ān, which is mostly expressed by the methodologists. For the conditions stated in this definition, namely “being found between the two covers of the Mushaf” and “being mutawatir,” have been the decisive factors taken into account in identifying shāz qirāat. It is known that Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210), one of the leading figures of the science of tafsīr, put forward many of his views on different subjects in his tafsīr entitled *Mefātih al-ghayb*. In this work, in which he gives a great deal of space to the differences of qirāat, the commentator also uses remarkable expressions in terms of shāz qirāats. It is understood that al-Rāzī mostly evaluated the qirāats in the context of the above-mentioned conditions and took a different attitude towards them by defining those that do not meet these characteristics as shāz. The main objective of this study will be to reveal al-Rāzī's perception of and approach to the qiyas in terms of evidence. In addition, for a more accurate understanding of the commentator's views, the view of the Shāfi'i sect, to which al-Rāzī belonged, towards the Shāfi'i qirāat will also be examined to the extent required by the subject and the limits of the subject. In this way, it will be understood in which issues and to what extent both al-Rāzī and the Shāfi'i madhhab he represented took into account the qiyas in terms of evidence. In order to achieve these goals, the article first provides

some basic information and evaluations about the qirâat. Then, the views of the author and the madhhab he represented on the qirâat and his views on shâz qirâat are mentioned. As a result of this study, it can be said that al-Râzî did not have a fixed attitude towards the shâz qirâat and that he was in favor of utilizing these qirâat in different ways as long as they did not contradict the authentic qirâats. However, it is seen that his positive attitude completely changed at the point of evaluating shâz qirâat as a proof. In this context, al-Râzî explicitly states in many places that shâz qirâat cannot be evidence in fiqh matters because they lack the condition of tawâtur.

Keywords: Qirâat, Fakhr al-Dîn al-Râzî, Mefâtîh al-ghayb, Shâz, Evidence.

Giriş

Kaynaklarda tam adı Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali şeklinde geçen Fahreddin er-Râzî,¹ 543/1149 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Rey'de doğmuştur. Keskin zekâsı, etkileyici hitabeti ve üstün meziyetlerinin yanında kelam, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında çok sayıda kitap kaleme alan Râzî, döneminin öne çıkan isimleri arasındadır.² Dini ilimler sahasında neredeyse her alanda etkili olan müellif, daha ziyade tefsir alanında ön plana çıkarak *Mefâtîhu'l-ğayb* adlı tefsiriyle şöhret bulmuştur.³ Mezîr eser, hem müfessirin ilmî seviyesini ortaya koyması hem de dirâyet tefsirlerinin en değerli örneklerinden birisi olması yönüyle öne çıkmaktadır. Müellifin *Mefâtîhu'l-ğayb*'da önem verdiği hususlardan birisi de kıraatler

¹ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebi Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4/248; Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396), 115; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/215.

² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/249; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahredden er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89.

³ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâs, 1420), 4/179; Mustafa Öztürk, "Tefsirde Fahreddin er-Râzî", *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker - Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 279; Yavuz, "Fahredden er-Râzî", 12/90.

olmuştur.⁴ Eserinde çok sayıda kıraat farklılığına değinen müfessir, sadece sahih kıraatlere değil şâz kıraatlere de yer vermekte ve bu kıraatler hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir.

Tarihi süreçte kıraatlerin sahih olanlarını şâz olanlarından ayırmak için bazı kriterler tespit edilmiştir. Belirlenen şartları⁵ taşıyan sahih (mütevâtir) kıraatler, şer'î konularda delil olarak kabul edilirken, söz konusu kriterlere uymayan kıraatler ise Kur'an olarak görülmediğinden delil olmaları konusunda âlimler ve mezhepler arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Literatüre bakıldığında özellikle de son dönemlerde şâz kıraatlerin konu edildiği pek çok çalışmanın yapıldığını görmek mümkündür.⁶ Ancak bu çalışmada olduğu gibi müstakil bir eser veya müellif merkeze alınarak şâz kıraatlerin delil olabilme durumunun incelendiği bir çalışmanın henüz yapılmadığı anlaşılmaktadır. Şâz kıraatlerin hukukî değerini konu alan bir makalede,⁷ bu kıraatlere yönelik genel

⁴ Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/349.

⁵ Bu şartlar: Senedinin sahih/muttasıl olması, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılıp çeşitli beldelere gönderilen Mushaflardan birinin hattına -muhtemelen de olsa- mutâbık olması, Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygun olması şeklinde belirlenmiştir. Bilgi için bk. Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebi Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 51; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'ât*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/9; Kıraatlerin sıhhat kriterleri hakkında detaylı bilgi için bk. Cafer Yerlikaya, *Kıraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 169-347.

⁶ Şâz kıraat konusu esasında oldukça detaylı bir meseledir. Konu bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aştığından burada sadece konu içerisinde bazı hususlara değinilmektedir. Konu hakkında detaylı bilgiye ulaşılacak güncel çalışmalardan bazıları için bk. Mehmet Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2007), 57-110; İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 147-192; Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Olgusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 22-214; Yunus İşeri, "Sıhhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 471-489; Yusuf Ziya Kurtuluş, "Şâzz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri", *Tafsir Dergisi* 3/1 (2023), 17-37.

⁷ Muharrem Önder, "Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 163-194.

anlamdaki değerlendirmelerle mezheplerin şâz kiraatlara delil olabilmeleri yönünden yaklaşımlarına ve bu tarz kiraatlerle ortaya çıkan fikhî hükümlere değinilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Râzî'nin şâz kiraatleri delil olması açısından değerlendirmesine yönelik bir durum söz konusu değildir. Konuyla ilgili, şâz kiraatlerin farklı ilimler açısından değerlendirmesinin yapıldığı bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Bu tezde ise "Müfessirlerin Şâz Kırâatlara Yaklaşımı" başlığı altında Râzî'nin konuya dair bakış açısına yaklaşık bir sayfalık bölümde kısaca işaret edilmiş ve tefsirden sadece bir örnek verilmekle yetinilmiştir.⁸ Bahsi geçen tezde de bu çalışmada hedeflenen Râzî'nin şâz kiraatlara delil olması açısından yaklaşımını yansıtan bilgiler yok denecek kadar azdır. Bu sebeple yapılacak çalışmanın alanda işaret edilen boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir. Ayrıca bu makalenin şâz kiraatler konusunda farklı görüşler ortaya koyan diğer müfessirlerin bakış açılarını yansıtan yeni çalışmalara da vesile olacağı düşünülmektedir.

Kur'an taliminin vahiy süreciyle beraber başladığı bilinmektedir. Ancak kiraat farklılıklarının ortaya çıktığı zamana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kiraat ihtilaflarının başlangıcının, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'in "yedi harf" üzerine indirildiğini haber verdiği zamana kadar gittiği anlaşılmaktadır.⁹ Yedi harf ruhsatıyla ortaya çıkan kiraat farklılıkları neticesinde, daha sonraki dönemlerde kiraatler bazı kriterler tespit edilerek farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Kiraatlerin anlama olan etkisi sebebiyle özellikle fikhî ve kelâmî konularda farklı hükümlerin ortaya çıkabilmesi, kiraatler konusunu müfessirler açısından daha ehemmiyetli kılmıştır. Bu sebeple kiraat ilmi, müfessirlerin mutlaka bilmesi gereken ilimlerden birisi olarak zikredilmiştir.¹⁰ Netice itibarıyla müfessirlerin kiraatleri sınıflandırması ve kiraatlara yaklaşımları bazen farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle

⁸ Engin Olaş, *Şâz Kırâatlerin Çeşitli İslâmî İlimler Bağlamında Değeri* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 54-55.

⁹ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Matbaatü İsa, ts.), 1/154; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 17; İsmail Karaçam, *Kiraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kiraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 117.

¹⁰ Celâleddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1974), 4/215; Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muḥîṭ*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420), 1/16.

Râzî'nin şâz kıraatler konusundaki görüşlerine geçmeden önce genel hatlarıyla kıraatler konusuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Kıraatler Konusuna Genel Bir Bakış

“قَرَأَ” fiilinden semâî bir mastar olan ve lugatta, “okumak, tilâvet etmek, toplamak, bir araya getirmek” anlamlarına gelen bu kelime,¹¹ ıstılâhî açıdan da farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: Kıraat; “Kur'an kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını nakledenlerine nispetle bilmektir.”¹²

Kıraat; “Rivâyetleri ve tarikleri aynı olmakla birlikte, harfleri telaffuz etmede, kıraat imamlarından bir imamın diğerlerine göre ihtilafı konusunda takip ettiği yoldur.”¹³

Kıraat ilmi ise “Kur'an lafızlarındaki hazf, isbat, tahrik, teskin, fasl, vasl ile bunların dışında işitme yoluyla ortaya çıkabilecek ibdal gibi telaffuz şekillerinde nakledenlerin ittifak ve ihtilaf ettikleri konuların kendisiyle bilindiği ilim” olarak tanımlanmıştır.¹⁴

Tanımlar üzerinde bir değerlendirme yapıldığında kıraatlerin, her kıraat imamının kendinden önceki imamlar vasıtasıyla, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşan bir senet zinciri ile nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple de kıraatlerin temelinde “nakil” esasının bulunduğu vurgulanmaktadır.¹⁵ Yine yapılan tanımlardan anlaşıldığına göre, ilâhî kelamın bazı kelimelerinin okunuşlarında kıraat imamları arasında birtakım okuyuş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar aynı zamanda imamların özelliklerini ve okuyuş

¹¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/129; Abdülhamit Birışık, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/425.

¹² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420), 9.

¹³ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/412.

¹⁴ Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfü fuzalâ'i'l-beşer fi (bi)'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, thk. Enis Mehera (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427), 6.

¹⁵ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 91.

biçimlerini oluşturduğundan kıraat imamlarının birbirlerinden ayrılmalarını sağlamaktadır.¹⁶

Kıraat ihtilaflarını âlimlerin farklı şekillerde gruplandığı bilinmektedir. Kaynaklarda kıraatlerin senetleri yönünden tasnife tabi tutulduğu ve genellikle “senedi sahih olan ve olmayan kıraatler” şeklinde iki kategoride toplandıkları görülmektedir. Bu bilgiler ışığında senet yönünden kıraat çeşitleri kısaca şöyle ifade edilebilir:

1-Sahih Kıraatler: Bir kıraatin sahih kabul edilebilmesi için belirlenen, “muttasıl ve sağlam bir senede sahip olup, bir yönüyle de olsa Arapça'ya ve Hatt-ı Osmânî'ye¹⁷ muvâfık olması” şartlarını taşıyan kıraatler, sahih grubuna dâhil edilmiştir. Kıraat ilminde zirve şahsiyetlerden birisi olan İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), bu üç sıhhat şartını taşıyan her kıraatin, kıraat-i seb'a veya kıraat-i aşere imamlarından hangisinden geldiğine bakılmaksızın sahih olduğunu ve Kur'an'dan olduğu için reddinin ya da inkârının mümkün olmayacağını belirtmiştir.¹⁸ Bahsi geçen şartların tespit edilmesinden sonra kıraatler de bu kriterler dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Bunun neticesinde sahih kıraatler mütevâtir ve meşhur kıraatlerden oluşmuştur.

a) Mütevâtir Kıraat: “Yalan bir haberi nakletme hususunda ittifak etmeleri aklen mümkün olmayacak sayıdaki bir topluluğun, yine aynı özelliğe sahip bir

¹⁶ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 73.

¹⁷ Bu kavram, Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflarda kullanılan kendine özgü bir yazı türünü ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 139.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

topluluktan rivâyet ettikleri kıraatlerdir.”¹⁹ Zerkeşî (öl. 794/1392), cumhûrun kıraat-i seb’ayı/yedi kıraati²⁰ mütevâtir kabul ettiğini belirtmiştir.²¹

b) Meşhûr Kıraat: “Hatt-ı Osmânî ve Arap gramerine uygun, senedi sahih olan ancak tevâtür derecesine ulaşamayan kıraatlerdir.” Bu gruptaki kıraatler kurrâ nezdinde meşhûr kabul edilmiş, bu kıraatlerde herhangi bir hata görülmemiş, şâz kıraatlerden sayılmamış ve bunlarla tilâvet uygun görülmüştür. Yedi kıraat imamının, tariklerindeki ihtilaflar meşhûr kıraatin örnekleri olarak kabul edilirken bu vecihlerde yedi kıraat imamının râvîlerinin, birbirinden farklı rivâyette bulundukları örnekler görülmektedir.²² Bu gruptaki kıraatleri inkâr etmenin câiz olmadığı belirtilmiştir.²³

2-Sahih Olmayan Kıraatler: Sahih kıraatler için belirlenen şartların bir ya da birkaçını taşımayan kıraatlerdir. Bu kategoride âhâd, şâz, mevzû ve müdrec diye adlandırılan kıraatler yer almaktadır.

a) Âhâd Kıraat: “Senedi sahih olmakla birlikte Hatt-ı Osmânî veya Arap gramerine uymayan ya da zikredilen şöhrete ulaşamayan kıraatlerdir.” Bu kapsamdaki kıraatlerle Kur’an’ın kıraati câiz görülmemiştir.²⁴

b) Şâz Kıraat: “Senedi sahih olmayan kıraatlerdir.”²⁵

¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; Mennâ’ Halil Kattân, *Mebâhiş fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1436), 186.

²⁰ Kıraat-i seb’a, meşhur oldukları şehirlere göre şu yedi kıraat imamı ve bu imamların meşhur ikişer râvîsinden oluşmaktadır: Medîne’den Nâfi’ b. Abdurrahmân, râvileri: Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş (ö. 197/812); Mekke’den Abdullah b. Kesîr, râvileri: Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbul (ö. 291/904); Basra’dan Ebû Amr b. el-’Alâ, râvileri: Dûrî (ö. 248/862) ve Sûsî (ö. 261/874); Şam’dan İbn Âmir, râvileri: Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/857); Kûfe’den Âsım b. Behdele, râvileri: Ebû Bekr Şu’be (ö. 193/809) ve Hafs (ö. 180/796); Hamza b. Habîb, râvileri: Halef (ö. 229/844) ve Hallâd (ö. 220/835); Kisâi, râvileri: Ebû’l-Hâris (ö. 240/854) ve Dûrî (ö. 248/862).

²¹ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1376), 1/318.

²² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; Kattân, *Mebâhiş fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 187.

²³ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/430.

²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/430; Kattân, *Mebâhiş fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 187.

²⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/265; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/430; Kattân, *Mebâhiş fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 187.

c) Mevzû Kiraat: "Sonradan uydurulan, asılsız olarak bir kimseye nispet edilen kiraatlerdir."²⁶

d) Müdrec Kiraat: "Kiraatlere tefsir maksadıyla eklenen kelimelerdir."²⁷

2. Ana Hatlarıyla Şâz Kiraatler Konusu

Şâz kiraatler, başlangıçtan bu tarafa geçirdikleri anlamsal değişim, dönüşüm ve problemleri sebebiyle dinamik bir yapıya sahip olmuştur. Bu açıdan kiraatlerin tasnifi içerisinde şâz kiraatlerin yerinin bilinmesi son derece önemlidir. Bu öneminden dolayı şâz kiraat konusuna biraz daha detaylı bakmak faydalı olacaktır. Şâz kelimesi sözlük anlamı itibariyle "topluluktan ayrılmak, yalnız kalmak ve nadir olmak" gibi manaların yanında "kıyasa muhalif olmak ve bir topluluğa muhalefet etmek" anlamlarına da gelmektedir.²⁸ Kavramın terim anlamı sözlük manasını çağrıştırsa da süreç içerisinde bazı farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Bu farklılık kimi zaman aynı âlimin iki farklı tanımında kimi zaman da âlimler arasında ortaya çıkmıştır. Bu durumu daha netleştirebilmek için öne çıkan âlimlerden bazılarının şâz kiraat tanımlarının zikredilmesinde fayda mülâhaza edilmiştir.

Kiraatleri ilk defa yedi ile sınırlandıran İbn Mücâhid (öl. 324/936), belirlediği kiraat-i seb'anın haricindekileri şâz olarak tanımlar.²⁹ İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) de İbn Mücâhid'in tanımını benimsediği görülür.³⁰ Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267) ise iki açıdan bir tanımlama yapar. Önce sahih kiraat şartları açısından meseleye yaklaşan müellif, belirlenen üç şarta uygun olan kiraatleri sahih, uygun olmayanları ise şâz kategorisinde değerlendirir.³¹ Akabinde kiraatleri kiraat-i seb'ayı dikkate alarak değerlendiren Ebû Şâme,

²⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/430; Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 187.

²⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/265; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/431; Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 187.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/494; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vesît* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1972), 476.

²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 87.

³⁰ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-izâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî en-Nâsîf vd. (Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410), 1/11.

³¹ Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1395), 171-172.

üzerinde icmâ edilen yedi imamın kıraatini sahih, geri kalanları ise şâz olarak nitelendirir.³² İbnü'l-Cezerî de yaptığı tanımlardan birinde Ebû Şâme'nin ilk görüşünde olduğu gibi sahih kıraat kriterlerinden birine dahi uymayan kıraatleri şâz olarak isimlendirir.³³ Ayrıca müellif, "resmü'l-Mushaf'a/hatt-ı Osmânî'ye" muhalif olan kıraatleri de yine şâz kıraat kapsamında sayar.³⁴ Sehâvî (öl. 643/1245) ise şâz isimlendirmesinin gerekçesini, yalnız kalma ve cumhûrun okuyuşunun dışına çıkma olarak açıklamaktadır.³⁵

Şâz kavramının tarihi süreçte değişik şekillerde tanımlanmasını birçok gerekçeyle açıklama imkânıyla beraber,³⁶ netice itibariyle aslında farklı olan olguların tek bir kavramla ifade edilmesi şeklinde özetlemek de mümkündür.³⁷

3. Fahreddin er-Râzî'nin Kıraatlere Genel Yaklaşımı

Fahreddin Râzî, dirâyet tefsirlerinin en önemli örnekleri arasında gösterilen³⁸ *Mefâtîhu'l-ğayb* isimli tefsirinde kıraatler konusuna da detaylı olarak değinmekte ve kıraatlerden en fazla faydalanan müfessirlerin başında gelmektedir. Tefsirinde takip ettiği aklî metodun, kıraatlerde de kendini gösterdiği belirtilmektedir.³⁹ Kıraatleri "mesâil" başlığı altında değerlendiren Râzî, kıraat farklılıklarından faydalananak çoğunlukla kelâmî konularda bilgiler aktarmıştır. Bu durum, kendisini diğer müfessirlerden ayıran bir özellik olarak gösterilmiştir.⁴⁰ Müfessirin özellikle kıraat-i seb'ayı esas almakla birlikte bazen de kıraat-i aşere imamlarından olan Ebû Ca'fer (öl. 130/747-748) ve Ya'kûb'un (öl. 205/821) okuduğu kıraatleri naklederek kıraatleri; mütevâtir, meşhûr, şâz ve isim belirtmeksizin müdrec şeklinde dört grupta

³² Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 174.

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in*, 19.

³⁵ Ebu'l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. 'Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Mervân Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418), 322.

³⁶ Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı", 85-91.

³⁷ Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı", 105.

³⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/66.

³⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Fahruddin er-Râzî ve Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 33.

⁴⁰ Orhan Kaya, "Fahreddin er-Râzî'nin Kırâat Anlayışı", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2023), 113.

değerlendirdiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Râzî'nin, kıraatleri bu şekilde tasnif ederken herhangi bir açıklama yapmadığı ancak meşhûr kıraatleri tercih ettiği buna karşılık şâz kıraatleri eleştirdiği görülmektedir. O, eleştirilerinde şâz kıraatlere karşı takındığı olumsuz tavrın sebebini, böylesi kıraatlere itibar etmenin yüce kitabın mütevâtir oluşunu yaralayacağı ve tahrifine yol açabileceği endişesi olarak açıklamaktadır.⁴²

Onun bu tasnifinde, kıraat ilminin o güne kadar yaşadığı gelişimin ve kendisinden önce yaşayan kıraat âlimlerinin etkisi olduğu söylenebilir. Râzî'nin kıraatleri tasnifinde Mekki b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) bir isimlendirmede bulunmadan yaptığı tasnifi⁴³ ve İbnü'l-Cezerî'nin, Mekki'nin benimsediği bu tasnifi daha detaylı bir şekilde mütevâtir, meşhûr, âhâd ve şâz (müddrec) şeklinde değerlendirdiği kıraatleri kabul ettiği müşahade edilmektedir.⁴⁴ Ayrıca o, kıraat çeşitlerinin isimlerini zikrettiğinde kıraatlerin tasnifine dair yeni bir şart ileri sürmemektedir. Bundan dolayı onun, kendisinden önce yapılan tasnifleri dikkate aldığını ve kıraatleri bu doğrultuda değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

Râzî'nin kıraatleri nakil tarzı, iki grupta toplanabilir. O kimi zaman kıraatleri naklederek farklılıkların anlama olan etkilerini ele almış ancak yer verdiği kıraatlerin sıhhati hakkında bir açıklama yapmamıştır. Kimi zaman da naklettiği kıraatlerin sahih ya da şâz oluşunu açıklamıştır. Bu durumda "mütevâtir",⁴⁵ "meşhûr",⁴⁶ "ma'rûf"⁴⁷ gibi ifadelerle kıraatlerin sıhhatine işaret etmektedir. Bir diğer açıdan ise bazen naklettiği kıraatler arasında bir tercihte

⁴¹ Mehmet Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 54; İlgili örneklerden bir kısmı için bk. Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 2/266; 6/373, 374, 419; 7/37, 40, 50; 9/479; 10/52, 57; 11/352, 355; 17/183; 22/65, 66, 77; 23/255.

⁴² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 4/138; 22/66.

⁴³ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebî (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 51-52.

⁴⁴ Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, 54.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 4/68, 73; 5/297; 6/419; 11/355; 30/720.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/70; 2/66; 3/534, 630; 5/247; 7/157; 12/402; 13/159; 14/341; 16/130; 19/54; 21/527; 23/203; 29/278; 30/666; 31/99.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 3/532; 21/505, 507; 23/203; 24/443.

bulunmazken bazen de âyette geçen bazı kelimelerin Araplar arasında kullanımının daha fazla olması, mananın siyak ve sibak açısından daha uygun olması gibi bazı hususları gözeterek kıraatler içerisinde tercihlerde bulunduğu da görülmektedir.⁴⁸

Râzî, âyetlerin tefsirinde mana zenginliğini yakalamak veya tercih ettiği anlamları desteklemek adına sahih kıraatler yanında bazen şâz kıraatlerden de faydalanmakta bir sakınca görmemiştir. Bu duruma, *مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ*, “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.”⁴⁹ âyetindeki “أَضَاءَتْ” fiili hakkında yapılan açıklamalar örnek verilebilir. Müfessir, bu açıklamalarda nahivle ilgili bazı konulara değinmekte ve muhtemel birtakım sorular üzerinden cevaplar vermektedir. Bu bağlamda “أَضَاءَتْ” fiilinin müteaddî/geçişli olup olamayacağı sorusuna her ikisi de olabilir şeklinde bir görüş ortaya koymaktadır. Bu cevabının gerekçelerini izah eden Râzî, daha sonra fiilin müennes olma sebebini manaya hamletmekle ve ateş yakan kimsenin etrafının, “yerler” ve “eşya” anlamında olduğunu ifade etmektedir. Yani bu kelimelerin çoğul olmalarından dolayı fiilin de müennes geldiğini belirtmektedir. Bu görüşlerini ise İbn Ebî Able’nin (öl. ?) “ضَاءَ” şeklindeki kıraatinin kuvvetlendirdiğini kaydetmektedir.⁵⁰

3.1. Fahreddin er-Râzî’de Sahih Kıraat Algısı

Müellifin tevâtür derecesine ulaşan meşhûr kıraatleri Kur’ân-ı Kerim’in aynısı olarak kabul etmesi ve bunlar içerisinde bir ayrıma giderek bazı kıraatleri görmezden gelmeyi hoş görmemesi, onun kıraat anlayışının en belirgin özelliği olarak gösterilmektedir.⁵¹ Ehl-i sünnet âlimlerinin mütevâtir ve sahih kabul ettiği kıraatlere mutlak itibar etmenin gerekliliğini savunmaktadır.⁵² O, özellikle kıraat-i seb’a arasında bir tercihte bulunurken, tercihini daha ziyade

⁴⁸ Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, 89.

⁴⁹ el-Bakara 2/17.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/314.

⁵¹ Bayram Aktaş, “Fahreddin er-Râzî’nin Tefsiri Mefâtihu’l-Gayb’a Kıraatlerin Sıhhat Şartları Açısından Bir Bakış”, *Kilitbahir* 20 (2022), 39.

⁵² Öztürk, “Tefsirde Fahreddin er-Râzî”, 302.

kanaatini ortaya koymak niyetiyle ve “bu okuyuş daha evlâdır/daha güzeldir/tercihe şayandır”⁵³ şeklinde sadece seçimini belirten ancak diğer kıraat hakkında olumsuz bir anlam ifade etmeyen lafızlarla ortaya koymaktadır.⁵⁴ Râzî, bazen de bir kelimedede bulunan iki mütevâtir kıraate değinmekte, bu tür kıraatlerin kat’î delil olduğunu vurgulamakta ve aralarında bir tercihte bulunmayı uygun görmemektedir.⁵⁵ Müfessirin tefsirde takip ettiği aklî metodun aksine kıraatler hususunda nakli temel aldığı ve başta aklî izahlar olmak üzere kıraat farklılıklarını kaynağa ulaştıran rivâyetin yerini hiçbir şeyin alamayacağını savunduğu anlaşılmaktadır. O, kıraatlerin ihticâcı bakımından da nakli esas alarak bu hususta kelimelerin kullanılış biçimlerinde şiiri, kıraat otoritelerinin görüşlerinden üstün gören bazı dilcileri de eleştirmektedir. Bu duruma onun, ... وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ... “... Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının...”⁵⁶ âyetinde bulunan “وَالْأَرْحَامَ” lafzının kıraati bağlamında yaptığı açıklamalar örnek gösterilebilir. Zira müfessir, kıraat-i seb’a imamlarından Hamza b. Habîb’in (öl. 156/773) bahsi geçen kelimeyi “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde kesreli okumasını, nahiv kurallarına aykırı gördükleri için eleştiren nahiv âlimlerine şu ifadelerle cevap vermektedir:

“Bil ki bu açıklamalar, kelimelerin farklı lehçelerdeki kullanışları hakkında gelmiş olan rivâyetleri reddetme hususunda pek kuvvetli görüşler değildir. Çünkü Hamza, yedi kıraat imamından birisidir. Ayrıca bu kıraati kendisinden böyle okumadığı da âşikârdır. Bilakis o, bu kıraati Resûlullah’tan (s.a.v.) rivayet etmiştir ki bu da söz konusu okuyuş şeklinin doğru olduğuna kesin hüküm vermeyi gerektirir. Kıyas (dil bilgisi) naklin karşısında duramaz. Özellikle örümcek yuvasından daha zayıf olan bu tür kıyaslar... Şu nahivcilere şaşarım; zira onlar bu kullanım şekillerinin -söz konusu kelimenin mecrûr okunmasının-

⁵³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/205, 266; 8/272; 11/193, 352.

⁵⁴ Râzî, sahih kıraatler arasındaki tercihini, yukarıdaki ifadeler dışındaki başka ifadelerle de ortaya koymaktadır. Ayrıca o, farklı gerekçelerle ve çoğunlukla kendisinden önceki âlimlerin tespitlerini referans alarak bazı sahih kıraatleri de tenkit etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Kadir Taşpınar, “Râzî’nin Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirilerinde Zemahşerî Etkisi”, *Kilitbahir* 22 (2023), 127-130.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/419.

⁵⁶ en-Nisâ 4/1.

doğru olduğunu, bilinmeyen -kaynağı belirsiz- şu iki beyitle güzel görürler de Kur'an ilminde selef ulemâsının büyüklerinden olan Hamza ve Mücâhid'in kıraatiyle isbât edilmesini hoş karşılamazlar."⁵⁷

Bu ifadeler, Râzî'nin mütevâtir kıraatler karşısındaki tutumunu ve onlara yaklaşımını çok net bir şekilde ortaya koyduğu gibi kıraatler konusunda nakle/rivâyete karşı hassasiyetini de açıkça göstermektedir.

3.2. Fahreddin er-Râzî'nin Şâz Kıraatlere Yaklaşımı

Râzî, şâz kıraatleri mütevâtir olanlardan ayrı tutmaktadır.⁵⁸ Öyle ki, bu tarz kıraatlerin kesinlikle "merdûd" olduğunu belirterek reddetmektedir.⁵⁹ Şâz kıraatleri tevâtürle nakledilmediği için kabul etmeyen müfessir, bu kapsamdaki kıraatlerle ihticâcda bulunulmasını da doğru bulmamaktadır.⁶⁰ Onun bu tutumuna dair şu sözleri meseleyi daha anlaşılır kılmaktadır:

"Şâz kıraat, mütevâtir kıraati geçersiz (hükümsüz) kılmaz. Biz kendi mezhebimizin görüşünü isbât etmek için mütevâtir kıraati esas alırız. Ayrıca şâz kıraat bize göre hüccet (dinde delil) değildir. Çünkü biz, bu tür bir kıraatin Kur'an'dan olmadığı konusunda kesin hüküm veririz. Şayet bu kıraat Kur'an'dan olsaydı mutlaka mütevâtir olurdu. Eğer biz Kur'an'dan herhangi bir kısmın tevâtür yoluyla nakledilmeyebileceğini mümkün görürsek, o zaman Râfizîlerin ve mülhitlerin (inkârcıların) Kur'an hakkındaki "Belki de Kur'an'da, Ali b. Ebi Talîb'in (r.a.) halifeliği hakkında delil olan ayetler vardı da bize kadar gelmedi. Belki de şeriatın hükümlerinin çoğunluğunun nesh edildiğine delalet eden ayetler vardı da bize kadar nakledilmedi." şeklindeki ileri geri konuşmalarına kapı açmış oluruz. Bu iddialar batıl olduğuna göre (anlaşıyor ki) eğer bunlar Kur'an olsalardı mütevâtir olurlardı. Mütevâtir olmadıklarına göre Kur'an'dan olmadıklarına kesin hükmederiz. Böylelikle şâz kıraatlerin kesinlikle hüccet olmadıkları da sâbit olur."⁶¹

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/479-480.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1/70.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/298, 355; 12/422.

⁶⁰ Öztürk, "Tefsirde Fahreddin er-Râzî", 302.

⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/355.

Müfessir, şâz kiraatleri ve şüpheli gördüğü bütün kiraatleri terk etmektedir.⁶² Ancak bununla birlikte şâz kiraatleri çoğunlukla âyetle geçen bir meseleyi açıklamak veya âyetteki sahih kiraatin manasını tekit etmek ya da konu hakkında dile getirilen görüşlere cevap vermek gibi amaçlarla tefsirinde zikrettiği de görülmektedir.

Râzî, bazı yerlerde şâz kiraatleri "Mushaf'a aykırı olarak",⁶³ nitelerken bazı yerlerde ise sadece kiraatin şâz olduğunu belirtmekle yetinmektedir.⁶⁴ Müfessirin bu durumların dışında bazen de herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın yalnızca kiraati naklettiği müşahede edilmektedir.⁶⁵ Şâz kiraatleri kesin olarak reddetmeyi benimseyen müellif, genellikle şâz kiraatlere değindiği yerlerde bu kiraatler hakkında olumsuz ifadeler kullanmıştır. Bu tavrını net bir şekilde ortaya koyduğundan az da olsa bazı yerlerde şâz kiraatler için bir değerlendirme yapmamıştır. Râzî'nin tefsirinde bulunan şâz kiraatlerin çokluğu dikkate alındığında bu tarz kiraat vecihlerinin tefsirde müfessir için büyük önemi haiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında müellifin şâz kiraat algısını şekillendiren asıl unsurun sahih kiraatlere karşı gösterdiği büyük hassasiyet olduğu söylenebilir. Bu sebeple o, sahih kiraatlere muarız olmaları gibi durumlar dışında çoğunlukla şâz kiraatlerden istifade etme yönünde bir tutum sergilemiştir. Ancak sahih (mütevâtir) kiraatlerle çeliştiği durumlarda şâz kiraatlere karşı tavrını ortaya koymuş ve şâz kiraatin mütevâtir kiraate muarız olamayacağını altını çizmiştir.⁶⁶

Müfessirin şâz kiraatlere bakışını, müdrec kiraatler hakkında yaptığı açıklamalar da göstermektedir. Bu bağlamda o, ... وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...⁶⁷ "Allah uğrunda hakkıyla cihad edin..."⁶⁷ âyetinin tefsiri esnasında, bu âyetle rivâyet edilen kiraat farklılıklarına dair bazı değerlendirmelerde bulunmakta ve herhangi bir isimlendirme yapmaksızın, zikrettiği müdrec kiraatler hakkında önemli ifadelere yer vermektedir. Bu kapsamda Râzî, Kur'ân-ı Kerîm'de ilave tarzında şeylerin olmasının uzak bir durum olduğunu, bu tarz fazlalıkların

⁶² Cerrahoğlu, "Fahrüddin er-Râzî ve Tefsiri", 34.

⁶³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/19.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 22/66.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/296; 5/269; 11/210; 17/297.

⁶⁶ Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 5/297.

⁶⁷ el-Hac 22/78.

ilâhî kelimada bulunamayacağını, bu şekildeki rivâyetlerin ancak tefsir kabilinden değerlendirilmesiyle sahih olabileceğini, aksi halde âyetlerin nakledildiği gibi bu rivâyetlerin de nakledilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁸

Ayrıca Râzî, şâz (müddrec) kıraatlerin mütevâtir olmadıkları için Kur'an'dan sayılamayacağını, tevâtürle nakledilmeyenlerin Kur'an'dan olmasını caiz görmenin, Kur'an'a dil uzatan Râfizî ve inkârcıların iddialarına zemin hazırlayacağını bunun ise bâtil olduğunu belirtmektedir.⁶⁹

3.2.1. Fahreddin er-Râzî'nin Şâz Kıraatlere Fikhî Delil Olabilme Yönünden Yaklaşımı

Râzî'nin delil olma noktasında şâz kıraatlere bakışının, tefsir konusundaki gibi olmadığı çok net olarak anlaşılmaktadır. Çünkü o, tevâtürle sabit olmayanın Kur'an'dan olamayacağını bu nedenle de şâz kıraatlerin kat'î bir hüccet olamayacağını açıkça belirtmektedir.⁷⁰ Mesela *لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ نَتْنٌ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ* “Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenlerin (ilâ yapanların) dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷¹ âyetindeki fikhî hükümlere değinen müellif, bu bağlamda ilâ müddeti ve sonrasında meydana gelen talak hakkında fakihlerin görüşlerini zikretmektedir. Konu hakkında Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ilâ sonunda talakın kendiliğinden gerçekleştiği yönündeki fetvasını eleştirmekte ve bunun yanlışlığına dair gerekçeleri sıralamaktadır. Bu kapsamda İmâm-ı Âzam'ın delil olarak Abdullah b. Mes'ûd'dan (öl. 32/652-653) nakledilen *فَإِنْ فَاءُوا فِيهِ* “Eğer o kadınlara dönerlerse” şeklindeki şâz kıraati kullanmasına şu ciddi itirazlarla karşılık vermektedir:

“Şâz kıraatler reddedilmiştir. Çünkü Kur'an olan her kelimenin tevâtürle sabit olması vaciptir. Tevâtürle sabit olmadığı yerlerde, onun kitaptan olmadığına hükmederiz. Bu kaideye uyması gerekenlerin en başında gelen ise Ebû Hanîfe'dir. Çünkü o, bu kaideden dolayı besmelenin Kur'an'dan olmadığına istidlal etmiştir. Yine âyetin üç hususu ihtiva ettiğini açıklamıştır.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/255.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12/422.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/227; Cerrahoğlu, “Fahrüddin er-Râzî ve Tefsiri”, 34.

⁷¹ el-Bakara 2/226.

Âyet, îlâdan sonra kadınlara dönmenin, îlâ müddeti içerisinde olmayacağını gösterir. Buna göre şâz kiraatler, âyetin bu hükmüne muhalif olduğu zaman, kesin olarak bu kiraatin yanlışlığına hükmetmek gerekir.”⁷²

Görüldüğü üzere Râzî bu ifadeleriyle şâz kiraatlerin şer'î hükümlerde delil olamayacağını açıklıkla ifade etmektedir.

Şâz kiraatleri fikhî hükümlerde delil olarak kabul etmeyen âlimlerin önde gelenlerinin, ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebini temsil ettiği görülmektedir. Bu âlimlerden bazılarının mesele hakkındaki görüşlerine bakmak bu tespiti daha anlamlı kılacaktır. Örneğin mezhebin en bilinen isimlerinden birisi olan Cüveynî (öl. 478/1085), Şâfiî mezhebinde şâz kiraatlerin tevâtüren nakledilmediği için ihticâca uygun bulunmadığını belirterek şâz kiraatlerin delil olarak kabul edilmemesini iki gerekçeye bağlamaktadır. Birinci sebep; bu kiraatlerin âhâd olarak nakledilmeleri sebebiyle tevâtür şartını taşımamalarıdır. İkincisi de sahâbenin, Hz. Osman döneminde iki kapak arasında toplanan Mushaflar'da icmâ etmeleri ve bunların dışında kalanları terk etmeleridir.⁷³

Âmidî (öl. 631/1233) ise kitaptan tevâtüren nakledilenlerin Kur'an olarak kabul edilmesinde ittifak olduğunu, bunların Kur'an olarak kabul edildiğini ve hüccet olduğunu vurgulamaktadır. Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ı gibi âhâd olarak nakledilenlerin delil olup olamayacağına ise ihtilaf edildiğini, İmâm-ı Şâfiî'nin (öl. 204/820) bunu nefyettiğini ifade etmektedir. Ayrıca İmâm-ı Âzam'ın, Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında naklettiği فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مُتَّابِعَاتٍ “Peş peşe üç gün oruç” şeklindeki kiraati üzerine, yemin kefaretinde tutulacak orucun peş peşe olmasının vacip olduğu hükmünü bina ettiğini ancak tercihe şayan olanın Şâfiî mezhebinin görüşü olduğunu kaydetmektedir.⁷⁴

Yine Şâfiî âlimlerinden Gazzâlî'nin de (öl. 505/1111) Kur'an'a ziyade olan (müdrec) şâz kiraatlerin merdûd olduğunu (şer'î hükümlerde delil

⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/431-433.

⁷³ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fıkıh*, thk. Salah b. Muhammed b. Avîda (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 1/257.

⁷⁴ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddin Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/160.

olamayacağını) söyleyerek bu duruma yukarıda zikredilen Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatini örnek verdiği görülmektedir. O, İmâm-ı Âzam'ın aksine bu kıraatle yemin kefaretindeki üç gün orucun peş peşe tutulmasının şart koşulamayacağını belirtmektedir.⁷⁵ Gazzâlî, aynı meseleye değindiği başka bir eserinde ise bu türden ziyadelerin mütevâtir olmadığından Kur'an'dan olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca bu kapsamdaki rivâyetlerin, haber-i vâhid olması nedeniyle Kur'an olarak kabul edilmesinin de mümkün olmadığını söyleyerek şayet öyle olsalardı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bunları ümmetten bir topluluğa ulaştırması gerekeceğini ifade etmektedir.⁷⁶ Gazzâlî, farklı vesilelerle âhâd olarak nakledilen rivâyetlerin hüccet olmadığını açıklamaktadır.⁷⁷ Bu ifadeler, Şâfiî âlimlerden bazılarının, âhâd olarak nakledilmeleri veya müdrec olmaları sebebiyle şâz kıraatleri fikhî konularda delil olarak görmediklerini ortaya koymaktadır.

Râzî, temelde kıraatlerin fikhî meselelerde delil olabilmesini, onların mütevâtir (kat'î) olma şartına bağlamaktadır. Şâz kıraatlerin bu özellikte olmadıkları için Kur'an'dan sayılamayacağını, şayet Kur'an olsalardı mütevâtir olacaklarını ve bu sebeple de hüccet olamayacağını ileri sürmektedir. Müfessir bu görüşünü birçok yerde dile getirmektedir.⁷⁸ Bu veriler onun herhangi bir kıraatin dinde delil olabilmesini, Kur'an'dan olup olmamasına bağladığını ve bu kriteri esas alarak tevâtür olma özelliğini taşımayan şâz kıraatleri delil olarak görmediğini ispatlar niteliktedir.

Râzî'nin kıraatler konusunda en başta gelen özelliklerinden birinin de mütevâtir kıraatlere karşı çok koruyucu olması olduğunu söylemek mümkündür. Bu özelliği onun kıraatlere yaklaşımını ve yaptığı değerlendirmeleri temelden etkilemiştir. Müellifin bu tutumunda müntesibi olduğu Şâfiî mezhebi de etkili olmuştur. Çünkü Şâfiî mezhebi kıraatleri genel

⁷⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likāti'l-uşûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1419), 374.

⁷⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfi (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413), 81.

⁷⁷ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, 206-230.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/432; 11/298, 355; 12/422.

anlamda mütevâtir olanlar ve olmayanlar şeklinde iki grupta toplamıştır.⁷⁹ Yedi kıraatin yanında kıraat imamlarından Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'ten (öl. 229/844) nakledilen üç kıraat de (kıraat-i aşere) mütevâtir kapsamında değerlendirilmiştir.⁸⁰ Tefsirinde diğer konularda olduğu gibi fikhî hükümlere de detaylı olarak değinen Râzî'nin yine mensup olduğu Şâfiî mezhebinin çoğunluğunun görüşü doğrultusunda yani mezhepte öne çıkan görüş olan, şâz kıraatlerin delil olamayacağı⁸¹ çizgisinde bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.

Şâz kıraatlerin fikhî meselelerde Râzî tarafından delil olarak kabul edilmemesinin ikinci sebebi de bu kıraatlerin âhâd haber olarak değerlendirilmeleri olmuştur.⁸² Şâz kıraatlerle mütevâtir kıraatler arasındaki en belirgin özelliklerden birinin de bu kıraatlerin senedinde tek kalmaları olduğu anlaşılmaktadır.⁸³ Bu özelliğin yapılan tanımlarda pek çok âlim tarafından dikkate alındığı gibi Râzî için de belirleyici ve önemli bir husus olduğu açığa çıkmaktadır. Çünkü o, eserinin farklı yerlerinde yaptığı birçok açıklamada bu hususa vurgu yapmaktadır.⁸⁴ Şâz kıraatlerin âhâd haber olarak kabul edilmesi durumunda delil olup olamayacakları konusunda Şâfiî fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin Zerkeşî, şâz kıraatler konusunda mezhebin görüşünü naklederken, mezhebin önde gelen isimlerinden Nevevî'den (öl. 676/1277) naklettiği bir rivâyette, bu kıraatlerin hüccet olamayacağı gibi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen bir haber olarak da değerlendirilemeyeceğini çünkü bunları nakledenlerin Kur'an olarak naklettiğini, Kur'an'ın ise ancak tevâtürle sabit olabileceğini, bu kıraatlerin ise

⁷⁹ Sehâvî, *Cemâlû'l-kurrâ*, 325; Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ fî uşûli'l-fikh* (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1414), 2/219.

⁸⁰ Ebû Nasr Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Men 'u'l-mevâni 'an Cem 'i'l-cevâmi'*, thk. Said b. Ali Muhammed Humeyrî (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420), 350-351.

⁸¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/257; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâti 'u'l-edille fi'l-uşûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 1/414.

⁸² Sübkî, *Men 'u'l-mevâni*, 349; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 5/500.

⁸³ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/160-161.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/70; 6/432; 12/422.

tevâtür şartını taşımadığı için haber vasfını da taşımadığını kaydetmektedir.⁸⁵ Tâcüddîn es-Sübki (öl. 771/1370) ise şâz kıraatlerin âhâd haber hükmünde olduğunu ve Kur'an olmamalarının haber olmalarına engel teşkil etmediğini bu sebeple de delil olarak kullanılabileceğini belirtmektedir.⁸⁶

Zerkeşi, Şâfiî mezhebinin şâz kıraatlerin fikhî meselelerin istinbâtında, yeni bir hüküm inşa etmekle var olan bir hükmü beyan etmek konusunda farklı davrandığını, şayet bu kıraatler yeni bir hükmün inşası için kullanılacaksa delil olamayacağını ancak mevcut bir hükmü açıklamak için kullanılacaksa delil olacağı görüşünde olduğunu aktarmaktadır.⁸⁷

Şâz kıraatlerin delil olarak kullanılması Şâfiî fakihler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Bir kısmı bunları delil kabul edip hükme medar kabul ederken bir kısmı ise delil olarak kabul etmemiştir. وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءُ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ ... “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir ceza olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin...”⁸⁸ âyetinde de bu durumu görmek mümkündür. Bu âyetteki sahih kıraat فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا “Ellerini kesin” şeklinde olup,⁸⁹ bu kısmı Abdullah b. Mes’ûd’un şâz olarak فَأَمَّا هُمَا “Sağ ellerini kesin” şeklinde okuduğu nakledilmektedir.⁹⁰ Burada şâz kıraati delil kabul eden âlimler hırsızlık yapanın sağ elinin kesilmesine hükmetmişlerdir.⁹¹

Râzî burada yine şâz kıraatleri delil kabul etmeme yönündeki tutumunu devam ettirmiştir. Nitekim o, “Bahsi geçen kıraatle el kesme hükmünün mutlak anlamda ellere değil sağ ellere tahsis edildiğini ileri süren ve şâz kıraatler haber-i vâhid yerine geçer.” şeklinde düşünenlere karşı, bu kıraatlerin mütevâtir kıraatlerin hükmünü geçersiz kılamayacağını, çünkü mütevâtir

⁸⁵ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 2/221.

⁸⁶ Sübki, *Men ‘u’l-mevâni*, 349.

⁸⁷ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 2/225-226.

⁸⁸ el-Mâide 5/38.

⁸⁹ Abdüllatif Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâ’ât* (Dimaşk: Dâru Sa’deddîn, 2000), 2/270.

⁹⁰ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muḥtaşar fî şevâzî’l-kur’ân* (Kâhire: Mektebetü’l-Mütenebbî, ts.), 39.

⁹¹ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *Gâyetü’l-vüṣûl ilâ şerhi lübbi’l-uṣûl*, thk. Mustafa b. Hamid b. Sumayt (Beyrut: Daru’z-Ziyâ, 1438), 223.

olmadıkları için Kur'an sayılmadıklarını bu sebeple de kesinlikle delil olmadıklarını ifade etmiştir.⁹²

4. Şâz Kiraatlerle Namaz Konusundaki Görüşler

Şâfiî âlimlerinin çoğunluğu şâz kiraatlerle namazın câiz olmadığı yönünde görüş beyan etmişlerdir.⁹³ Bir kısım Şâfiî fukahâsı ise bazı şartlarla câiz olacağını savunmaktadır. Bu görüşte olan fakihlerden birisi de Rafîî el-Kazvî'nî dir (öl. 623/1226). O, namazda okunan şâz kiraatin, sahih kiraatin manasını bozmamadığı ve sahih kiraate göre harf ilâvesi veya noksanlığı içermediği durumlarda namazın sahih olacağını belirtmiştir.⁹⁴

Âlimlerden bir kısmı şâz kiraatlerin namazda okunmamasını, bu kiraatlerin tevâtür seviyesine ulaşamamasına bağlamaktadır.⁹⁵ Bazı Şâfiî âlimler ise şâz kiraatlerin Kur'an vasfını taşıyamaması sebebiyle hem namazda hem de namaz dışında okunmasını câiz görmemişlerdir.⁹⁶

Fahredden Râzî de şâz kiraatlerle namazı câiz görmezken bunu, bu kiraatlerin tevâtür vasfını taşıyamamasıyla ilişkilendirmektedir. Şu sözler onun meseleye yaklaşımını net olarak ortaya koymaktadır:

"Namazda şâz vecihlerle kiraatin câiz olmadığına ittifak edilmiştir. "الحَمْدُ" sözündeki "الحَمْدُ" kelimesinin "د" harfinin kesresiyle "الحَمْدُ لِلَّهِ" şeklinde veya "لِلَّهِ" lafzının "ل" harfinin zammesiyle "لِلَّهِ" şeklinde okunması gibi. Çünkü delil, bunlarla kiraati mutlak olarak nefyeder. Çünkü eğer onlar Kur'an'dan olsaydı tevâtür seviyesinde şöhrete ulaşması gerekirdi. Böyle olmayınca onun Kur'an'dan olmadığını anladık. Ancak namaz dışında biz bu delilden vazgeçtik. Böylece onun namazda kiraati, menedildiği asıl üzere baki kalması gerekir."⁹⁷

⁹² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/355.

⁹³ Ensârî, *Ğâyetü'l-vüšûl*, 221.

⁹⁴ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvî'nî, *Fethu'l-'azîz fî şerhi'l-Vecîz* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 3/327.

⁹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 3/392.

⁹⁶ Ensârî, *Ğâyetü'l-vüšûl*, 221.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/69-70.

Sonuç

Fahreddin er-Râzî, telif ettiği *Mefâtîhu'l-ğayb/et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı tefsiriyle birçok açıdan olduğu gibi kıraatler açısından da dikkatleri üzerine çekmiştir. O, mezkûr eserinde sahîh kıraatler yanında şâz kıraatleri de yoğun olarak kullanmıştır. Bundan dolayı müellifin delil olma yönüyle şâz kıraatlere yaklaşımının tespit edilmesi oldukça önemlidir. Zira Râzî, kıraatlere sadece tefsir maksadıyla değil kelâm ve fıkıh gibi önemli konularda da müracaat etmiştir. Yapılan çalışma neticesinde müfessirin şâz kıraatlere karşı tutumunun bağlama göre farklı olduğu görülmektedir. O, şâz kıraatleri tefsir bağlamında mana zenginliği yakalamak, dilsel tahlilleri açıklamak veya sahîh kıraatleri desteklemek gibi birçok amaçla kullanmakta bir beis görmemiştir. Sahîh kıraatlere muarız olmadıkları sürece de şâz kıraatleri çok fazla eleştiriye tabi tutmamıştır. Ancak onun bu tutumu, şâz kıraatleri hüccet olarak kullanma konusunda tamamen değişmektedir. Müellifin şâz kıraatlere karşı olan bu sert ve katı tavrının, hem kendisinin sahîh kıraatlere karşı gösterdiği aşırı hassasiyetten hem de mezhebin çoğunluğunun şâz kıraatlere karşı ortaya koyduğu olumsuz tavırdan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Râzî, tevâtür şartını taşımaması sebebiyle şâz kıraatlerin fikhî meselelerde delil olamayacağını sıklıkla vurgulamaktadır. Aslında Râzî'nin bu konuda mensup olduğu Şâfiî mezhebinin çoğunluğuyla aynı çizgide olduğu görülmektedir. Çünkü mezhebin ileri gelen fakihlerinden birçoğunun da genellikle Râzî'nin ileri sürdüğü tevâtür şartından yoksun olduğu için şâz kıraatleri hüccet kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte müfessir, şâz kıraatlere itibar etmenin ve onları delil olarak kabul etmenin yanlışlığına ve yol açacağı tehlikeye dikkat çekerek bu bağlamda şâz kıraatler hakkında ciddi eleştirilere yer vermektedir. Ayrıca Râzî, yine tevâtür şartını taşımamaları sebebiyle şâz kıraatlerle kılınacak bir namazın câiz olmayacağını savunan âlimler arasında yer almaktadır. Yapılan bu tespitler, Râzî'nin şâz kıraatlerden tefsir bağlamında fazlaca faydalanmasına rağmen onları delil olarak görmediğini kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Adıgüzel, Mehmet. *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Aktaş, Bayram. "Fahrüddin er-Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l-Gayb'a Kıraatlerin Sıhhat Şartları Açısından Bir Bakış". *Kilitbahir* 20 (2022), 27-52.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. thk. Abdürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cebeci, Lütfullah. "Mefâtihu'l-gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 7-57.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*. thk. Salah b. Muhammed b. Avîda. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2007), 57-110.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Ṭabaḳātü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fî (bi)'l-kırâ'ati'l-erba'ate aşer*. thk. Enis Mehera. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1427.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muḥîṭ*. thk. Sıtkı Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Ġâyetü'l-vüṣûl ilâ şerhi lübbi'l-uṣûl*. thk. Mustafa b. Hamid b. Sumayt. Beyrut: Daru'z-Ziyâ, 1438.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Müstaşfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfi. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Menḥûl min ta'lîkâti'l-uṣûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Daru'l-Fikr, 3. Basım, 1419.
- Hatîb, Abdülatîf. *Mu'cemu'l-kırâ'ât*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muḥteseb fî tebyîni vüçûhi şevâzzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâḥ 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî en-Nâsıf vd. 2 Cilt. Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muḥtaşar fî şevâzzî'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-ṭâlibîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420.

- İşeri, Yunus. "Sihhat Açısından Kiraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 471-489.
- Karaçam, İsmail. *Kiraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kiraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1436.
- Kaya, Orhan. "Fahreddin er-Râzî'nin Kırâat Anlayışı". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2023), 98-114.
- Kazvîni, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî. *Fethu'l-'azîz fi şerhi'l-Vecîz*. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Komisyon. *el-Mu'cemü'l-vesît*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1972.
- Kurtuluş, Yusuf Ziya. "Şâzz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri". *Tafsir Dergisi* 3/1 (2023), 17-37.
- Makdisî, Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdır, 1395.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*. thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebî. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Olaş, Engin. *Şâz Kırâatlerin Çeşitli İslâmi İlimler Bağlamında Değeri*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Önder, Muharrem. "Şâz Kiraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 163-194.

Öztürk, Mustafa. "Tefsirde Fahreddin er-Râzî". *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. ed. Ömer Türker - Osman Demir. 279-346. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420.

Sehâvî, Ebu'l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. 'Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*. thk. Mervân Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1418.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâti 'u'l-edille fi'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Men 'u'l-mevâni 'an Cem 'i'l-cevâmi'*. thk. Said b. Ali Muhammed Humeyrî. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1974.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.

Taşpınar, Kadir. "Râzî'nin Sahih Kıraatlara Yönelik Eleştirilerinde Zemahşerî Etkisi". *Kilitbahir* 22 (2023), 123-139.

Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2020.

Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahredden er-Râzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yerlikaya, Cafer. *Kiraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376.
- Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh*. 8 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1414.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. 2 Cilt. Matbaatü İsa, 3. Basım, ts.